

บทที่ ๓

พุทธปรัชญาการศึกษาของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

ในการศึกษาพุทธปรัชญาการศึกษาของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ผู้วิจัยได้กำหนดรายละเอียดของการนำเสนอผลการศึกษาวเคราะห์ ดังนี้

๓.๑ ประวัติและผลงานของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

ในการศึกษาพุทธปรัชญาการศึกษาของดร.สาโรช บัวศรี ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาในการนำเสนอเป็น ๔ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ประวัติตั้งแต่เยาว์วัยจนกระทั่งได้รับการศึกษา

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี เกิดเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ที่จังหวัดภูเก็ต เป็นบุตรของนายเจริญ บัวศรี ครอบครัวของท่านมีพี่น้อง ๕ คน คือ สาโรช บัวศรี สารี บัวศรี สว่าง บัวศรี จานง บัวศรี และจงดี บัวศรี ในวัยเด็กได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างดีจากครอบครัว ซึ่งท่านได้กล่าวว่า “คุณพ่อ คุณแม่ ห่วงแหม่มาก ไม่ค่อยให้ออกไปวิ่งเล่นเพราะกลัวจะเป็นอันตราย ส่วนใหญ่จะวิ่งเล่นกับเด็ก ๆ หรือ ญาติในบ้าน” และ “เนื่องจากเป็นลูกคนแรกและเป็นผู้ชายด้วย ฉะนั้น จึงได้รับการประคบประหม่มากมายทั้งแม่และยายอุ้มอยู่เรื่อย”^๑ การเล่นที่ท่านชอบมากสมัยที่ท่านเป็นเด็ก คือ การเป่าลูกดอกจากไม้ซาง และอาหารที่ท่านชอบรับประทานมากที่สุด คือ หมูหวาน ซึ่งท่านกล่าวว่า “สมัยเป็นเด็กจะไปทำบุญเดือนทุกปี และวัดก็อยู่หน้าบ้าน ชอบซื้อไม้ซางมาเป่าลูกดอกทุกครั้งที่มีงานเดือนสิบ ลูกดอกเหล่านี้พวกชาวเล (ชาวทะเล) นำมาขายทุกปี สำหรับอาหารการกิน ชอบของไม่เผ็ดมาตั้งแต่เด็ก ๆ ที่ชอบมากที่สุดคือ หมูหวาน”^๒ และเมื่ออายุถึงวัยศึกษา ท่านได้รับการศึกษาขั้นต้นที่จังหวัดภูเก็ต

ตอนที่ ๒ ชีวิตในการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่จังหวัดภูเก็ต ซึ่งการเรียนในสมัยนั้น มีถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๘ ท่านสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่

^๑ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล, (กรุงเทพมหานคร: มิตรสัมพันธ์กราฟิควอร์ค, ๒๕๓๑), หน้า ๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๖ เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๒ ในขณะที่ท่านมีอายุเพียง ๑๓ ปีเท่านั้น การศึกษาของท่านในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ท่านใช้เวลาในการศึกษาน้อยมาก ซึ่งท่านได้ให้เหตุผลว่า “เพราะพ่อกวาดเหลือเกินเรื่องเรียนหนังสือ ได้ข้ามชั้นบ่อย ๆ”^๓ การข้ามชั้นเรียนของท่านนั้นในระยะต่อมาท่านมีความคิดเห็นว่า

“เมื่อพิจารณาตอนหลังแล้วเห็นว่า การข้ามชั้นเรียนนี้ไม่ค่อยดี เราอาจเรียนได้ก็จริงแต่เราไม่ได้เรียนหลายอย่างเพราะข้ามไป คิดว่าต่อไปจะบอกลูกหลานว่า อย่าข้ามชั้น เรียนเก่งอย่างไรก็อย่าข้ามเพราะไม่ครบหลักสูตร เราอาจจะเรียนได้ แต่บางคราวเขาพูดอะไรมาปรากฏว่าเรายังไม่ได้เรียน”^๔

เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ แล้ว ท่านได้เดินทางไปศึกษาต่อที่ป็นัง ที่โรงเรียน The Anglo Chinese Boys School (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น Methodist Boys School) เป็นเวลา ๓ ปี การเรียนของท่านเป็นการเรียนระบบโบราณแบบอังกฤษ จนกระทั่งท่านเรียนจบ Form Seven จึงเดินทางกลับจังหวัดภูเก็ต

จากการที่ท่านได้เรียนที่ป็นังทำให้ท่านเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นไทย ซึ่งท่านได้เล่าถึงเหตุการณ์ตอนหนึ่งขณะที่เรียนว่า

“เป็นเหตุการณ์ในห้องเรียน วันหนึ่งครูที่สอนดูเหมือนจะเป็นแขกมาลาเลย์ แต่ก็สอนเป็นภาษาอังกฤษทั้งนั้น สอนวิชาอะไรจำไม่ได้ สั่งให้ท่องกันมา ปรากฏว่านักเรียนคนหนึ่งท่องไม่ได้ เขาตบหน้าหมดทั้งชั้น เป็นการศึกษาแบบอะไรก็ไม่ทราบ เขาตบมาเรื่อย ๆ จนจะถึงผมแล้ว ผมคิดในใจว่าถ้าตบผมคงไม่ยอมแน่ ก็ปรากฏว่าพอมาถึงผม เขาก็ถามว่า Are you that Siamese boy? ผมก็ตอบว่า Yes เขาก็บอกว่า Wells. We will excuse you. เว้นผมคนเดียวแล้วตบคนอื่นต่อไป ผมมานึกทีหลังว่าทำไมหนอเขาจึงไม่ตบเรา คิดว่าได้คำตอบก็คือ ข้อหนึ่ง เราเป็นคนไทยไม่ใช่เมืองขึ้น และผมเรียนดีมาก ผมเรียนได้ที่หนึ่งตลอดเวลา อีกประการหนึ่งเรามีกงสุลไทยอยู่ เพิ่งมานึกออกทีหลัง จึงเริ่มรู้สึกรักชาติและภูมิใจในชาติอย่างยิ่งแต่นั้นมา”^๕

^๓มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล, (กรุงเทพมหานคร: มิตรสัมพันธ์กราฟิการ์ต, ๒๕๓๑), หน้า ๙.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^๕ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล, หน้า ๑๐.

หลังจากที่ท่านจบการศึกษาที่ปีนัง ท่านมาศึกษาต่อที่โรงเรียนฝึกหัดครูประถมพระนครโดยทุนของจังหวัดภูเก็ตเป็นเวลา ๒ ปี ท่านสำเร็จการศึกษาได้วุฒิ ป.ป. และที่นี้เองท่านได้พบกับแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยท่านได้กล่าวว่า

“ผมได้ไปพบกับความคิดที่สำคัญเหลือเกิน แต่ตอนนั้นยังไม่รู้ ภายหลังจึงรู้สึกว่าการเรียนฝึกหัดครูประถมพระนครได้ให้รากฐานแก่ผมดีที่สุด เขาบังคับสอนเพื่อสอนนักเรียนศึกษาศรี โดยพระเป็นผู้มาสอน ผมได้เรียนพุทธประวัติ นวโกวาท เรียงความ กระทั่งธรรมแล้วสอบก็สอบได้ แต่จริงแล้วไม่รู้ศาสนาเลย จำได้บางคำ เช่นว่า นิพพาน อนิจจัง ทำนองนี้ แต่พอไปเรียนวิชาการศึกษาต่อมาอีกหลายปีในอเมริกา สิ่งเหล่านี้ช่วยเหลือเกิน”^๖

ปี พ.ศ.๒๔๗๘ ท่านได้เข้าศึกษาต่อที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทางด้านอักษรศาสตร์ ท่านเป็นคนมุ่งมั่นต่อการเรียนมาก ท่านเล่าถึงขณะที่อยู่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่า “ไปจุฬาลงกรณ์ก็มีถึงตีหนึ่งตีสอง โดยมากนิสิตซึ่งตอนนั้นได้เข้าอยู่หอใหม่นั้น มุกกันทั้งนั้นตีหนึ่งตีสอง”^๗

นอกจากนี้งานทางด้านกิจกรรมในระหว่างที่อยู่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น ท่านเข้าร่วมกิจกรรมของทางมหาวิทยาลัยอย่างสม่ำเสมอ เช่น การกีฬา ท่านเล่นฟุตบอลให้กับทีมของคณะอักษรศาสตร์ตลอดสี่ปี แต่กีฬาที่ท่านชอบมาก คือ เทนนิส ท่านมักจะได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เสมอ การจัดกิจกรรมในขณะที่เรียนอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นเป็นส่วนสำคัญที่ท่านกล่าวว่า “เป็นการฝึกหัด Leadership มาตั้งแต่แรกโดยไม่รู้ตัว กิจกรรมในมหาวิทยาลัยมีส่วนส่งเสริมการเป็นผู้นำ”^๘ และท่านยังได้เข้าร่วมเป็นยุวชน ได้รับการปลูกฝังความรักชาติเพิ่มขึ้นอีก จากการเป็นยุวชนทหารนี้เอง ในปี พ.ศ.๒๔๘๒ ท่านได้เข้าร่วมเหตุการณ์ในอินโดจีนด้วย และกิจกรรมที่ท่านภูมิใจขณะศึกษาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือ ท่านเป็นผู้เริ่มต้นให้มหาวิทยาลัยต้องเพิ่มรางวัลการสอบคะแนนดีให้คณะอักษรศาสตร์

ท่านจบอักษรศาสตรบัณฑิต ในปี พ.ศ.๒๔๘๑ และท่านได้เข้าเรียนวิชาครู ป.ม. อีก ๑ ปีที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หลังจากนั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ท่านจึงกลับไปสอนที่จังหวัดภูเก็ตจนกระทั่งสงครามสงบ

พ.ศ.๒๔๙๐ ท่านได้สอบชิงทุนของอเมริกาไปศึกษาด้านศึกษาศาสตร์ที่ Ohio State University จนถึงปี พ.ศ.๒๔๙๔ ได้วุฒิ M.A. และ Ph.D. ระหว่างที่ท่านศึกษาอยู่ใน Ohio State

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

University ท่านได้รับเชิญให้เป็นสมาชิกของสมาคมเกียรตินิยมการศึกษา (Phi Delta Kappa) นับเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับเชิญ ท่านเคยอาศัยอยู่กับครอบครัวชาวอเมริกัน ชื่อ Richard Featherstone (Dick) ทำให้ท่านเข้าใจวิถีชีวิตของชาวอเมริกันเป็นอย่างดี

ตอนที่ ๓ ตำแหน่งหน้าที่การงาน และงานสำคัญ

หลังจากที่ท่านสำเร็จการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว ท่านได้ทำการสอนคณิตศาสตร์และภาษาอังกฤษที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ.๒๔๘๓ – ๒๔๘๔ จากนั้นกรมวิสามัญศึกษาได้ส่งท่านไปเป็นอาจารย์ใหญ่ที่โรงเรียนภูเก็ทวิทยาลัย ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงสงครามโลก ท่านดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ที่ภูเก็ทถึง ๖ ปี จนกระทั่งสงครามเลิก ท่านจึงกลับมารับตำแหน่งผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร ในปี พ.ศ.๒๔๙๐

พ.ศ.๒๔๙๔ ท่านเข้ารับตำแหน่งอาจารย์สอนที่โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ประสานมิตร ทำการสอนวิชา ปรัชญาการศึกษา จิตวิทยา Gestalt วิธีสอนที่เรียกว่า วิธีการทางปัญญา^๙

ต่อมา ปีพ.ศ.๒๔๙๕ ท่านได้เริ่มงานอันสำคัญยิ่งต่อประวัติศาสตร์วงการครู คือ ท่านเป็นผู้ริเริ่มยกฐานะครูโดยการนำปริญญามาสู่วงการครู และเริ่มจัดตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษา ซึ่งท่านได้เล่าว่า^{๑๐}

“ตอนนั้นผมกำลังสอนอยู่ที่ประสานมิตรในปีแรก ก็พอดีท่านปลัดกระทรวงศึกษาธิการ คือ ฯพณฯ อาจารย์ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ท่านเรียกประชุมพวกลูกศิษย์ลูกหาประมาณสี่ห้าคน ประชุมกันที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาที่ตึกที่เรียกว่า ตึกสอง (ตึกเรือบิน) ผมยังจำได้ดีท่านอยากขยายการศึกษา ขยายประถมศึกษา มัธยมศึกษา แต่ไม่มีครูสอน ครูมีวุฒิน้อย ไม่มีใครนิยมอยู่ในอาชีพครู ผมก็เลยได้โอกาส ผมก็เสนอทันทีเสนอว่า ขอให้ท่านอาจารย์ได้จัดการยกระดับการฝึกหัดครูให้เหมือนต่างประเทศ คือให้สอนถึงระดับปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก แล้วจะได้ฝึกคนเฉพาะทางไปเลย คนที่จะกลับไปสอนประถมศึกษา ก็เรียนประถมศึกษาจนถึงระดับปริญญาตรี โท เอก คนที่จะไปสอนมัธยมศึกษา ก็เรียนสาขามัธยมศึกษาในระดับปริญญาตรี โท เอก และโดยเฉพาะศึกษาธิการอำเภอ ซึ่งสมัยนั้นคนไม่ค่อยให้การนับถือ เพราะบางคนมาจากเสมียน แต่ศึกษาธิการในต่างประเทศถือว่าสำคัญเหลือเกิน จะต้องยกขึ้นให้ถึงขั้นปริญญาตรี โท เอก ด้วย ท่านก็เอาทันที”

^๙มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปรากฏผู้ทรงศีล, (กรุงเทพมหานคร: มิตรสัมพันธ์กราฟิการ์ต, ๒๕๓๑), หน้า ๖๐.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

ในปี พ.ศ.๒๔๙๖ จึงเริ่มเปิดการศึกษาระดับปริญญาตรีก่อนที่จะได้รับพระราชบัญญัติ วิชาการศึกษา ดังนั้น ในปีนี้ท่านต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างมากที่จะได้พระราชบัญญัตินี้มา เริ่มตั้งแต่ท่านต้องร่วมในการร่างพระราชบัญญัติ และเป็นตัวแทนไปชี้แจงต่อที่ประชุมพรรคเสรีมนังคศิลา ซึ่งเป็นรัฐบาลในสมัยนั้น

ในที่สุดพระราชบัญญัติวิทยาลัยวิชาการศึกษา ก็ประกาศใช้ (พ.ศ.๒๔๙๗) ท้นการ ประสาทปริญญาแก่นิสิตรุ่นแรก การตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษาได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจาก ฯพณฯ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ และ พลเอกหลวงพรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการ สำหรับปรัชญาในการทำงานของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี นั้น ท่านกล่าว ไว้ว่า^{๑๑}

“ในใจของเรามีสองข้อครับ สำหรับนิสิตก็มีสองข้อ ผมเชื่ออยู่เสมอว่า หนึ่ง มิใช่ ว่าการศึกษาประเภทใด ๆ ก็จะใช้ได้ เราต้องการศึกษาบางอย่างเท่านั้น ข้อสอง การศึกษาบางอย่างนั้นก็คือ การศึกษาที่ช่วยให้ผู้เรียน หรือ ประชาชนเคลื่อนไปสู่ภาวะ ประชาธิปไตย ดังนั้น ทุกคนจะต้องมีโอกาสในการศึกษา ประสบความสำเร็จใน การศึกษา และได้ประโยชน์จากการศึกษา”

สำหรับปรัชญาที่ให้แก่นิสิตเพื่อเป็นคติ หรืออุดมการณ์ ท่านกล่าวว่า “นิสิตทุกคนต้อง เป็นประจักษ์นักราษฎรผู้หนึ่ง และนิสิตทุกคนจะต้องเป็นประจักษ์ผู้ทรงศีลคนหนึ่ง”^{๑๒} ท่านให้ ความหมายว่า “ทางวิชาการเราก็ต้องเก่ง ทางความประพฤติเราก็ต้องดี”^{๑๓}

เมื่อท่านได้ตั้งวิทยาลัยการศึกษาแล้ว ท่านยังเป็นผู้คิดตรา และสืประจําวิทยาลัยวิชา การศึกษา ตราของวิทยาลัยนั้นท่านใช้สัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์เป็นเส้นกราฟที่ไม่สิ้นสุด ท่านได้ อธิบายไว้ว่า การศึกษาคือการงอกงาม งอกงามไปเรื่อย ๆ ไม่มีวันรู้จักจบสิ้น ถ้าเป็นการกระทำก็แปลว่า การที่เราจัดประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียนเพื่อว่าผู้เรียนจะได้งอกงามขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนกัน

ในปี พ.ศ.๒๕๑๒ ท่านย้ายไปดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ จนกระทั่ง ๒ ตุลาคม ๒๕๑๓ ท่านจึงย้ายมาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการฝึกหัดครู และในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่ง รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ท่านได้สร้างผลงานที่สำคัญ คือ ท่านริเริ่มนำพุทธปรัชญามาร้อยกรอง เป็นปรัชญาการศึกษาไทย เช่นเดียวกัน เมื่อท่านดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการฝึกหัดครู ท่านก็ได้สร้าง

^{๑๑} มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปรัชญ์ผู้ทรงศีล, (กรุงเทพมหานคร: มิตรสัมพันธ์กราฟิควอร์ค, ๒๕๓๑), หน้า ๖๔.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

ผลงานที่สำคัญมาก คือ การริเริ่มการศึกษาระดับปริญญาตรีในวิทยาลัยครู และการเผยแพร่ทางวิชาการเพื่อสร้างมาตรฐานพื้นฐานบางประการสำหรับสร้างครูที่ดี โดยท่านได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการฝึกหัดครูอยู่ ๔ ปี จึงย้ายมาดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการครั้งที่ ๒ จนกระทั่งเกษียณจากราชการเมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๙^{๑๔}

ตำแหน่งหน้าที่การงานของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี สรุปได้ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๘๓ – ๒๔๘๔	อาจารย์โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา
พ.ศ. ๒๔๘๔ – ๒๔๙๐	อาจารย์ใหญ่โรงเรียนภูเก็ตวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๔๙๔ – ๒๔๙๕	อาจารย์สอนโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงประสานมิตร
พ.ศ. ๒๔๙๖ (๑ เม.ย. ๒๔๙๖ – ๓๐ ก.ย. ๒๔๙๖)	ผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ประสานมิตร
พ.ศ. ๒๔๙๖ – ๒๔๙๙	ผู้อำนวยการวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร
พ.ศ. ๒๔๙๙ – ๒๕๑๒	อธิการบดีวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร
พ.ศ. ๒๕๑๒ – ๒๕๑๓	รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
พ.ศ. ๒๕๑๓ – ๒๕๑๗	อธิบดีกรมการฝึกหัดครู
พ.ศ. ๒๕๑๗ – ๒๕๑๙	รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

ตอนที่ ๔ ผลงานสำคัญของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี^{๑๕}

ผลงานของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี นั้นมีมากมายและหลากหลายประเภท ในที่นี้จักได้นำเสนอผลงานประเภทหนังสือ บทความ และการบรรยาย คำปราศรัย อภิปราย สัมมนา และสัมภาษณ์

ประเภทหนังสือ

พ.ศ. ๒๕๐๔	โครงการพัฒนาการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๑๐	พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่
พ.ศ. ๒๕๑๓	พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๑๓	A Philosophy of Education for Thailand : The Confluence of Buddhism and Democracy

^{๑๔} สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย, สาโรช บัวศรี กับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : เจริญผล, ๒๕๒๙), หน้า ๒๐.

^{๑๕} อ้างถึงใน เกรียงศักดิ์ รอดเย็น, “ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๔, หน้า ๖๘ - ๗๐.

พ.ศ.๒๕๑๔	ความคิดบางประการทางการศึกษา
พ.ศ.๒๕๑๘	ปรัชญาการศึกษาในประเทศไทยจุดยืนและทิศทางการศึกษาไทย
พ.ศ.๒๕๒๑	ส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติไทย
พ.ศ.๒๕๒๕	จริยธรรมศึกษา
พ.ศ.๒๕๒๙	สาโรช บัวศรี กับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์

ประเภทบทความ

พ.ศ.๒๕๔๗	รู้ได้อย่างไรว่าโรงเรียนควรจะสอนอะไร
พ.ศ.๒๕๔๗	หลักการศึกษา
พ.ศ.๒๕๔๙	โฮมรูม
พ.ศ.๒๕๐๓	แผนการศึกษา ๖ - ๓ - ๓
พ.ศ.๒๕๐๗	วิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ
พ.ศ.๒๕๑๓	ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย
พ.ศ.๒๕๑๔	คตินิยมและแนวทางการศึกษาของไทยในอนาคต
พ.ศ.๒๕๑๔	จริยศึกษา
พ.ศ.๒๕๑๘	ปรัชญาการศึกษาและแผนการศึกษาแห่งชาติ
พ.ศ.๒๕๒๑	แนวคิดในการจัดการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพ
พ.ศ.๒๕๒๕	ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์
พ.ศ.๒๕๒๕	หลักสูตรวิจัย และ CBE

ประเภทการบรรยาย คำปราศรัย อภิปราย สัมมนา สัมภาษณ์

พ.ศ.๒๕๐๕	ความหมายของคำว่า การศึกษา
พ.ศ.๒๕๑๔	ความต้องการด้านการศึกษา
พ.ศ.๒๕๑๔	คำปราศรัยของนายสาโรช บัวศรี
พ.ศ.๒๕๒๒	สัมภาษณ์ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี
พ.ศ.๒๕๒๔	คำปราศรัยของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี
พ.ศ.๒๕๒๕	ปรัชญาการศึกษาไทยในรอบ ๒๐๐ ปี
พ.ศ.๒๕๒๘	การศึกษาค้นคว้าทางปรัชญาการศึกษา
พ.ศ.๒๕๒๘	แนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทยทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
พ.ศ.๒๕๒๘	ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ : แนวโน้มใหม่ของการศึกษาไทย

๓.๒ พุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวทางของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์^{๑๖}

ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ได้นำคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการจัดการศึกษา ได้เสนอแนวคิดไว้ในหนังสือ การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์เพื่อสันติภาพและการพัฒนา ดังมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ปรัชญาการศึกษาที่จะสร้างขึ้นต่อไปนี้จะสร้างโดยนำเอาหัวข้อธรรมะบางประการในพระพุทธศาสนาประยุกต์และร้อยเรียงเข้า จนเป็นระบบของความคิดในเรื่องการศึกษาโดยตรง และโดยที่มีโครงสร้างและขั้นตอนอย่างชัดเจน

ในการสร้างปรัชญาการศึกษานั้น ตามปกติอาจทำได้ ๓ วิธี คือ

๑. สร้างโดยแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษา โดยที่ความคิดเหล่านั้นต่อเนื่องกัน อย่างมีระบบและเป็นขั้นตอน มีโครงสร้างหรือรูปแบบที่ชัดเจนเป็นมาตรฐาน

๒. สร้างโดยแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาเฉพาะบางเรื่อง อธิบายอย่างกว้างขวาง เช่น เรื่อง “ขบวนการของการศึกษา” “มนุษย์เรียนเข้าไปได้อย่างไร” หรือ “การศึกษาตลอดชีวิต” เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังอาจอธิบายเรื่องการศึกษาพันไปถึงเรื่องสำคัญ ๆ อย่างอื่นอีกก็ได้เช่นเรื่อง “ประชาธิปไตยกับการศึกษา” “การศึกษากับการพัฒนาชนบท” หรือ “ใครควรจะไปเรียนในระดับอุดมศึกษา” เป็นต้น

๓. สร้างโดยแสดงความคิดเห็นในเชิงวิเคราะห์ เพื่อให้เกิดความกระจ่างในเรื่องสำคัญ ๆ หรือเรื่องที่เป็นพื้นฐานของการศึกษา เช่นเรื่อง “ความคิดคืออะไร” “ความดีคืออะไร” “ประสบการณ์คืออะไร” และ “ปัญญาคืออะไร” เป็นต้น

เนื่องจากว่าเราต้องการให้เยาวชน คิดเป็น ดังนั้นก็จำเป็นที่จะต้องกำหนดให้ได้ว่าความคิดหรือการคิดนั้น คิดอย่างไร ทั้งนี้ เพื่อเยาวชนจะได้ปฏิบัติได้ถูกต้องในเรื่องการคิด และเนื่องจากว่าเราต้องการให้เยาวชนกระทำ ความดี ดังนั้น จำเป็นจะต้องกำหนดให้ชัดเจนไปว่าความดีคืออะไร และการทำความดีนั้นคือทำอย่างไร เพื่อเยาวชนจะได้ถูกต้องในเรื่องเหล่านี้ ย่อมเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าความคิดเห็นในเชิงวิเคราะห์นั้นมีความสำคัญและเป็นรากฐานของการที่จะคิดหรือปฏิบัติในขั้นต่อไป

^{๑๖} สาโรช บัวศรี, “ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์”, ใน การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์เพื่อสันติภาพและการพัฒนาเล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๑), หน้า ๓๘๔.

๓.๒.๑ ความหมายพุทธปรัชญาการศึกษา

ความหมายของการศึกษา^{๓๗} เนื่องจากเราจะให้การศึกษาแก่มนุษย์ ดังนั้น ในตอนเริ่มแรกนี้ก็ควรจะได้พิจารณากันเสียเล็กน้อยว่า “มนุษย์คืออะไร” และ “มีธรรมชาติอย่างไรที่สำคัญๆ” และพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์ประกอบด้วย รูปและนาม ซึ่งอาจกล่าวอย่างสั้น ๆ ที่สุด ได้ดังนี้

รูป หมายถึง ร่างกาย อันได้แก่ ศีรษะ ลำตัว แขนขา กระดูก สมอง หัวใจ ลำไส้ และเลือด

นาม หมายถึง ส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

เวทนา หมายถึง ความรู้สึกต่าง ๆ ของเรา เช่น เมื่อมือของเราไปถูกไฟเข้า เราารู้สึกร้อนเจ็บปวด เป็นทุกข์ และบางครั้งเมื่อไปสัมผัสกับสิ่งบางอย่างเรารู้สึกว่า สบายและเป็นสุข แต่บางครั้งเมื่อไปสัมผัสกับสิ่งบางอย่างแล้วเรารู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็มี

สัญญา หมายถึง การจำได้หมายรู้ เช่น เมื่อมือของเราไปถูกไฟเข้าครั้งแรกนั้นเรารู้สึกร้อนและต่อไปถ้าเราไปถูกไฟเข้าอีกแม้เราจะหลับตาอยู่ เราก็จะรู้ทันทีและจำได้ว่า นั่นคือไฟ เราเคยโดนมาแล้วมันร้อนและเจ็บปวดมาก

สังขาร ในที่นี้หมายถึง ความคิดหรือการคิด เช่น คิดแก้ปัญหา คิดสร้างสรรค์ คิดปรุงแต่ง คิดวางแผน

วิญญาณ หมายถึง การรู้หรือการเรียนรู้ หรือความรู้ ขอยกตัวอย่างเดิม คือเมื่อมือไปถูกไฟเข้ารู้สึกร้อนเจ็บปวด ก็ทำให้เกิด ความรู้ หรือ วิญญาณ ขึ้นว่า “ไฟนั้นมันร้อน”

ความรู้ที่เกิดจากสัมผัสทางกายเช่นนี้ เรียกว่า กายวิญญาณ ส่วนความรู้ที่เกิดจากสัมผัสทางหู เรียกว่า โสตวิญญาณ เช่นได้ยินเสียง แล้วได้รับความรู้ว่า “เป็นเรื่องอริยสัจ ๔ อยู่ในอัมมจักกัปวัตตনสูตร”

วิญญาณทั้งหมดมีอยู่ ๖ ประการคือ จักขุวิญญาณ (ความรู้ทางตา) โสตวิญญาณ (ความรู้ทางหู) ฆานวิญญาณ (ความรู้ทางจมูก) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้ทางลิ้น) กายวิญญาณ (ความรู้ทางกาย) และ มโนวิญญาณ (ความรู้เกิดขึ้นทางความคิด)

ถ้าจะพูดอย่างสั้น ๆ ก็ว่า มนุษย์ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวม ๕ ประการ เรียกว่า “เบญจขันธ์” ทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมแยกกันไม่ออก รวมอยู่เป็นกระบวนการเดียวกัน แต่ที่พูดแยกกันนั้นก็เพื่อประโยชน์ในการอธิบายเท่านั้น

^{๓๗} มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี รำลึก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗), หน้า ๗๘.

แต่สิ่งที่สำคัญยิ่ง ที่จะต้องสังเกตไว้เกี่ยวกับมนุษย์นี้ ก็คือว่า เมื่อเกิดเวทนา (ความรู้สึก) ที่เป็นสุขที่สบาย ที่อร่อย ที่สนุก หรือที่ไพเราะแล้ว เราก็มักจะต้องการให้อามาอีก ต้องการที่จะสัมผัสกับสิ่งนั้น ๆ อีกขอให้เอามากๆ ยิ่งมากยิ่งขึ้นดี ให้เอามาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด นี่ก็คือได้เกิดตัณหา หรือ ความโลภขึ้นนั่นเอง มนุษย์สร้างความโลภขึ้นเองแท้ ๆ

ในทำนองเดียวกันเมื่อเกิดเวทนา (ความรู้สึก) ที่เป็นทุกข์ เจ็บปวด ระทมใจ น่ารำคาญ รบกวนใจ เราก็มักจะผลักดันสิ่งที่มาสัมผัสกับตัวเรานั้นออกไปเสีย เราอาจจะโกรธเกลียด เราอาจจะบันดาลโทสะ เราอาจจะผูกพยาบาท อย่างไม่มีที่สิ้นสุด นี่ก็คือ เกิดโทสะหรือความโกรธ ขึ้นนั่นเอง มนุษย์ เราได้สร้างโทสะขึ้นมาเอง และเมื่อเกิดเวทนา (ความรู้สึก) ที่เฉย ๆ เฉื่อย ไม่รู้เรื่อง ไม่เข้าใจ ไม่รู้เรื่องมากเข้า ก็จะไม่เกิดความรู้หรือปัญญายิ่งขึ้น เราก็กลายเป็นคนโง่ เป็นคนไม่มีความรู้สึกซึ้ง เป็นคนหลงใหล หลงผิดไปในเรื่องต่าง ๆ ก็ได้ นี่ก็ เกิดความหลงผิด ขึ้นนั่นเอง มนุษย์เราได้สร้างความหลงผิดขึ้นมาเอง

จึงสรุปได้ว่ามนุษย์หรือชั้น ๕ นั้น สร้างโลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และ โมหะ (ความหลงผิด) ให้แก่ตนเองทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดปัญหาร้ายแรงขึ้นแก่มนุษย์และสังคม มนุษย์เป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น จึงพูดได้ว่า ธรรมชาติของมนุษย์หรือของผู้ที่จะเข้ารับการศึกษานั้น นั่นก็คือผู้ที่มี ปัญหาใหญ่ ๓ ประการ ติดตัวอยู่เสมอ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด ซึ่งรวมเรียกว่า อกุศลมูล นั่นเอง

ผู้ที่ทำหน้าที่ให้การศึกษา จะต้องรำลึกถึงเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา และจะต้องพยายามที่จะ แก้ไขให้ ความโลภ ความโกรธ และความหลง นี้ ได้เบาบางลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

เมื่อทราบเช่นนี้แล้ว ก็จะช่วยให้เรากำหนดได้ในขั้นต่อไปว่า การศึกษานั้น หมายถึงอะไร หรือ การศึกษานั้นควรจะเป็นอย่างไร

มนุษย์เราพอเกิดมาแล้ว เมื่อได้รับอาหารและได้รับอากาศก็จะเริ่มเติบโตขึ้น ต่อมาก็ ได้รับอิทธิพลต่าง ๆ จากสิ่งรอบ ๆ ตัวของตนเอง ทำให้ตนพัฒนาไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมนั้นได้ เป็นอันมาก และในขณะเดียวกันนั่นเอง โลภะ โทสะ โมหะ ของตนก็เจริญเติบโตหรือพัฒนาขึ้นมาด้วย ควบคู่กันไป ถ้าตั้งแต่เด็ก ๆ คนเรามากไปอยู่ในหมู่โจรได้รับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่เป็นโจร โลภะ โทสะ โมหะ ก็เพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็วและกลายเป็นโจรไปด้วยตามสิ่งแวดล้อมของตนนั้น ในทาง ตรงกันข้าม เมื่อเกิดมาแล้วถ้าได้มีโอกาสอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เลือกสรรไว้ให้เป็นอย่างดี เช่น ได้อยู่ใน สังคมที่ผู้คนมีวัฒนธรรม ได้รับการฝึกฝนให้อ่านออกเขียนได้ ได้รับการฝึกฝนในหน้าที่ของพลเมืองดี ได้รับการฝึกฝนในเรื่องการประกอบอาชีพที่สุจริต และได้รับการสั่งสอนและฝึกฝนในเรื่อง จริยธรรม อย่างเพียงพอ มนุษย์นั้นก็จะเกิดความรู้และความเข้าใจในชีวิตของตน รู้จักละอายและเกรงกลัวต่อ

ความชั่วปฏิบัติตนตามแนวทางของ จริยธรรม ที่ตนได้เล่าเรียนและฝึกฝน โลกะ โทสะ โมหะ ของเขา ก็ลดลงไป ตามลำดับ ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตก็ลดลงตามไปด้วย และอาจจะกล่าวได้ว่า ได้ประสบกับชีวิตที่ดีพอสมควร

ตามที่อธิบายมานี้ จะเห็นได้ว่า บุคคลที่ได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี อันทำให้ได้รับประสบการณ์ที่ดีและครบถ้วน รวมทั้งในด้านจริยธรรมด้วยนั้น ก็ย่อมจะมีโอกาสที่จะเจริญงอกงาม หรือ พัฒนา ขึ้นมาอย่างดี เนื่องจากว่าโลกะ โทสะ โมหะ ของเขาได้ลดลงไปเป็นลำดับ และได้บรรลุชีวิตที่ดีตามควรแก่กรณี บุคคลอย่างนี้โดยทั่ว ๆ ไปแล้วเราถือว่าเป็นบุคคลที่ได้รับ การศึกษา กล่าวคือ ได้งอกงามหรือได้ พัฒนาขึ้นมาในทางที่พึงประสงค์ ได้บรรลุชีวิตที่ดี

ดังนั้น สรุปได้ว่า การศึกษา คือ การพัฒนาขึ้นมาในทางที่พึงประสงค์ หรือกล่าวให้ชัดเจนว่า การศึกษาคือการพัฒนาขั้น ๕ เพื่อว่า โลกะ โทสะ โมหะ จะได้ลดน้อยถอยไปหรือว่าหมดไปในที่สุด และได้บรรลุชีวิตที่ดี

พระพุทธองค์ได้ทรงพัฒนาขั้น ๕ ของพระองค์ด้วยวิธีการที่ยอดเยี่ยม จนในที่สุด โลกะ โทสะ โมหะ (หรือที่รวมเรียกว่า อกุศลมูล) ของพระองค์ดับหมดไปโดยสิ้นเชิงและได้ประสบกับชีวิตที่ดีสูงสุด หรือชีวิตที่มีความสุขอย่างแท้จริง ถ้าตามภาววิชาการศึกษาหรือวิทยาศาสตร์ คือ พระพุทธองค์ทรงได้รับการศึกษาอันสูงสุด สำหรับบุคคลผู้ยังอยู่ในระดับผู้ครองเรือน คงไม่สามารถช่วยพัฒนาบุตรหลานด้วยวิธีการอันยอดเยี่ยมของพระพุทธองค์ได้ เพราะพระพุทธองค์มิได้ทรงครองเรือน แต่ก็พยายามใช้วิธีการที่เหมาะสมกับระดับของผู้ที่ยังครองเรือน เพื่อพัฒนาขั้น ๕ หรือ ให้การศึกษาแก่เยาวชนเพื่อลดอกุศลมูลของเขาลงไปให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อเขาแต่ละคนจะได้มีโอกาสประสบกับชีวิตที่ดีบ้าง

๓.๒.๒ จุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญาการศึกษา^{๑๘}

ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ได้นำเสนอความมุ่งหมายของการศึกษา (หรือความมุ่งหมายของการศึกษา ควรเป็นอย่างไร) โดยมีรายละเอียดของเนื้อหา ดังต่อไปนี้

ตามแนวคิดของพุทธศาสนานั้น ชีวิตมนุษย์ย่อมมีอยู่ ๒ ระดับ กล่าวคือชีวิตของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ ระดับหนึ่ง และชีวิตของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้วอีกระดับหนึ่ง และในแต่ละระดับก็คงมีการศึกษาเล่าเรียน เพื่ออบรมตนเอง หรือเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง และของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ตามควรแก่กรณีเสมอไป

^{๑๘} มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี รำลึก, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗), หน้า ๘๐.

สำหรับในระดับของผู้ที่มุ่งมั่นจริง ๆ สละชีวิตการครองเรือนจริง ๆ และหวังเจริญรอบตามพระพุทธองค์จริง ๆ ความมุ่งหมายในการศึกษา เล่าเรียนและการปฏิบัติธรรมทั้งปวง ก็เพื่อจะได้ดับทุกข์เสียโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้โดยดับที่สาเหตุของทุกข์ สาเหตุของทุกข์ก็ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด ซึ่งรวมเรียกว่า อกุศลมูลดังที่กล่าวมาแล้ว ชีวิตที่ดับอกุศลมูลได้หมดสิ้นเชิง หรืออีกนัยหนึ่งคือชีวิตที่ดับทุกข์ได้สิ้นเชิงนั้น ย่อมเป็นชีวิตที่เป็นสุขที่สุด เป็นชีวิตที่ร่มเย็นที่สุด เป็นชีวิตที่พึงประสงค์ที่สุด พูดอีกทีหนึ่งก็คือ เป็นชีวิตที่ดีที่สุด (Summum Bonum) ชีวิตดังกล่าวนี้ก็คือ ที่เรียกว่า “นิพพาน” นั่นเอง นิพพานในกรณีนี้จะเห็นว่าชั้น 5 ยังคงอยู่ แต่ว่ากิเลสระดับหมดแล้วใจจึงสุขสงบที่สุด เป็นชีวิตที่ดีสูงสุดจริง ๆ นิพพานจึงเป็นความมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้ว ความมุ่งหมายในระดับนี้มุ่งตรงไปที่สามารถดับหรือระงับปัญหาอันสูงสุดของชีวิตอันได้แก่ ความทุกข์ เสียได้โดยสิ้นเชิง และได้ประสบชีวิตที่ดีอย่างสูงสุด ทั้งนี้โดยดับที่สาเหตุของทุกข์ คือ อกุศลมูลนั่นเอง

ในเมื่อความมุ่งหมายของการศึกษาอันสูงสุดในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้วได้แก่นิพพานในระดับของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ก็จะต้องนำเอาความคิดเรื่องนิพพานนี้มาประยุกต์ให้เป็นความมุ่งหมายของการศึกษาบ้างเท่าที่จะทำได้ ความคิดอันสูงสุดในพุทธศาสนา ได้แก่ความคิดเรื่องนิพพาน ดังนั้น ถ้าจะสร้างระบบการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์โดยที่ไม่เอาความคิดเรื่องนิพพานนี้มาประยุกต์ใช้บ้างแล้วก็จะบกพร่องเป็นแน่

ดังนั้น ถ้าจะประยุกต์หรือคิดตามแนวของความมุ่งหมายของการศึกษาในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้วก็อาจจะกล่าวได้ว่า ความมุ่งหมายของการศึกษาในระดับของฆราวาสหรือผู้ครองเรือนนั้น ก็มุ่งจะดับ หรือระงับ เช่นกัน แต่เป็นการดับปัญหาของชีวิตให้ได้พอสมควรเพื่อว่าจะได้ประสบชีวิตที่ร่มเย็น หรือที่พอดีสมควร หรือตามควรแก่กรณีของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ และพยายามดับหรือแก้ปัญหา ตรงสาเหตุของปัญหา นั้น ๆ เหมือนกัน

ชีวิตที่ร่มเย็น หรือที่ดีพอสมควรของฆราวาสนี้ เรียกชื่อว่า “บุรณการ” เพราะฉะนั้นความมุ่งหมายของการศึกษาของบุคคลทั้งหลายในระดับของฆราวาส นั่นก็คือ บุรณการ การที่ผู้ครองเรือนจะได้ประสบชีวิตที่ร่มเย็น ที่ดีพอสมควร หรือที่เรียกว่า ชีวิตที่มีบุรณการ นั่นก็จะต้องพยายามระงับปัญหาด้านต่าง ๆ ให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ และจะต้องพยายามลดอกุศลมูลของตนอันเป็นสาเหตุพื้นฐานให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้อีกด้วย โดยที่คำว่า “บุรณการ” มีรายละเอียดเป็นข้อ ๆ รวม ๓ ข้อ ดังต่อไปนี้

ข้อที่ ๑ ชีวิตที่มีบุรณการ คือ ชีวิตที่มีความเต็ม ชีวิตที่สมบูรณ์ “บุรณะ” แปลว่า “ทำให้เต็ม” บุรณการก็คือ การทำให้เต็ม หรือความเต็มหรือสมบูรณ์ ชีวิตที่สมบูรณ์ หรือที่เต็มเปี่ยม

ในกรณีเช่นนี้ เราต้องพยายามแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้ตกไปให้มากที่สุด ในขอบเขตของศีลธรรม เพื่อให้เส้นที่ตกลงมานั้นได้กลับขึ้นไปอยู่ในสภาพที่เป็นเส้นตรง หรือเกือบเป็นเส้นตรงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือให้เป็น “สภาพที่เป็นบูรณาการ” เท่าที่จะกระทำได้ บุคคลทั่ว ๆ ไปที่ยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่นั้น ย่อมเป็นบุคคลประเภทที่มีมมตกลงมาด้วยกันทั้งนั้น บางคนอาจจะตกมาก บางคนอาจจะตกน้อย จึงเรียกได้ว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์

ข้อที่ ๓ สิ่งที่จะช่วยเราได้ในการยกเว้นที่ตกลงมาให้กลับไปเป็นเส้นตรงตามเดิม หรือที่เรียกว่ามีสภาพที่เป็นบูรณาการ นั้น ก็คือ การศึกษา ดังนั้น ในระดับของผู้ครองเรือน หรือฆราวาสทั่วไป ความมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาก็คือ บูรณาการ

การที่จะมีบูรณาการได้ ก็ต่อเมื่อแก้ปัญหา ของชีวิตฆราวาสได้หมด หรือเกือบหมด หากมม ชก ซึ่งเป็นตัวปัญหา ลดน้อยลงไปได้เท่าใด เราก็จะได้ประสบสภาพแห่งบูรณาการมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้น ถ้าจะมองล่วงหน้าไปก่อน ก็จะได้เห็นว่า เนื้อหาของการศึกษา นั้นก็คงจะกล่าวถึงปัญหาประเภทต่าง ๆ ในชีวิต สาเหตุของปัญหาเหล่านั้น ตลอดจนการที่จะดับหรือระงับปัญหาเหล่านั้นเสียได้ ส่วนวิธีการของการศึกษานั้น ก็คงจะเป็นวิธีการแก้ปัญหา นั้นเอง

เมื่อกล่าวเรื่องบูรณาการครบทั้ง ๓ ข้อแล้ว สามารถสรุปว่าความมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้ว ได้แก่ นิพพาน ส่วนความมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาในระดับของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ ได้แก่ บูรณาการ ซึ่งเป็นการเอาความคิดเรื่องนิพพานมาประยุกต์นั่นเอง

๓.๒.๓ แนวนโยบายหลักของการศึกษา^{๑๙}

ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ได้นำเสนอแนวนโยบายหลักของการศึกษา (หรือแนวทางในการให้การศึกษา ควรเป็นอย่างไร) มีรายละเอียดของเนื้อหา ดังนี้

เมื่อได้กำหนดความมุ่งหมายของการศึกษาได้เช่นนี้แล้ว ในขั้นต่อไปก็ต้องกำหนดแนวทาง ที่จะบรรลุถึงความมุ่งหมายดังกล่าวนั้น แนวทางหรือแนวของการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุถึงความมุ่งหมายหรือจุดประสงค์นั้นภาษาสมัยใหม่เรียกว่านโยบาย หรือ แนวนโยบาย ส่วนภาษาในพุทธศาสนานั้น ก็ตรงกับคำว่า มรรค (มรรค = ทาง)

ตามปกติ ถ้าเราปฏิบัติสิ่งใดลงไปโดยไม่ได้กำหนดแนวทางของการปฏิบัติหรือแนวนโยบายให้ถ่องแท้เสียก่อนแล้ว ก็อาจจะไม่บรรลุจุดประสงค์เลย และอาจจะวนเวียนหลงเหลืออยู่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งห่างไกลจากความมุ่งหมายเป็นอย่างยิ่งก็ได้

^{๑๙} มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี รำลึก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗), หน้า ๘๒.

ผู้ที่กำหนดนโยบาย ก็คือผู้ที่มีประสบการณ์มาก ได้เรียนรู้ได้กระทำมากกับตนเองมาก ได้ทดลองมากกับตนเองมาก จนได้รับความรู้ที่ถูกต้องแจ่มชัดไว้มากมายจึงทำให้สามารถชี้แนวทาง หรือ กำหนดแนวทางหรือ วางนโยบาย สำหรับการปฏิบัติได้ ผู้ที่ไม่มีความรู้ ไม่มีประสบการณ์ ไม่เคยทดลองกับตนเองนั้น อาจจะไม่ทราบเลยว่าจะต้องมีการกำหนดนโยบายกันเสียก่อนหรือถ้าทราบก็ อาจจะกำหนดนโยบายหรือแนวทางอย่างผิดพลาดโดยสิ้นเชิง ก็อาจจะเป็นได้

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงแนว นโยบายหลัก หรือ มรรค ของการศึกษาสำหรับผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้วและสำหรับฆราวาส เป็นลำดับไป

ก. แนวนโยบายหลักของการศึกษาในระดับของผู้ที่ไม่ครองเรือน

เรื่องนี้ย่อมปรากฏชัดอยู่แล้ว ความมุ่งหมายของการศึกษาในระดับสูงสุด ได้แก่ นิพพาน ส่วนแนวทางหรือแนวของการปฏิบัติหรือแนวนโยบายของการศึกษาเพื่อจะบรรลุถึงนิพพานนั้น ก็คือ อภิญญาจักรมรรค หรือ มรรคมืองค์แปด หรือทางมืองค์แปดประการ ซึ่งทราบกันอยู่โดยทั่ว ๆ ไปแล้วนั่นเอง ถ้าพูดอย่างสั้น ๆ ก็คือ

๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ได้แก่ เข้าใจเรื่องอริยสัจ ๔ เรื่องไตรลักษณ์ เรื่องอกุศลมูล
 ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ได้แก่ ดำริจะออกจากกาม ดำริที่จะได้พยาบาล และ ดำริที่จะไม่เบียดเบียน
 ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียดไม่พูดคำหยาบไม่พูดเพ้อเจ้อ
 ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักฉ้อ และไม่ประพฤติดิฉิดในกาม
 ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) คือ การไม่ประกอบอาชีพในทางที่ผิด
 ๖. สัมมาวายามะ (พยายามหรือเพียรชอบ) ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นใน สันดาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม
 ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ได้แก่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และ ธัมมานุปัสสนา)
 ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) เช่น การเจริญฌานทั้ง ๔
- ทั้ง ๘ ประการนี้มักสรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา แปลว่า ผู้ที่ศึกษาในระดับนี้จะต้องเล่าเรียนและปฏิบัติตามแนวทางหรือแนวนโยบายอันมืองค์แปดประการดังกล่าวแล้วนั้นทุกประการอย่างเคร่งครัดเพราะหวังที่จะบรรลุพระนิพพาน เคร่งครัดกว่าระดับฆราวาส ซึ่งหวังเพียงความร่มเย็นพอสสมควรเท่านั้น
- กล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ แนวนโยบายหลักของการศึกษาในระดับนี้ ได้แก่ มรรคมืองค์แปด อันเป็นแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดขึ้นไว้ เพื่อสนองความมุ่งหมายในการดับหรือระงับหรือ

แก้ปัญหอันสูงสุดของชีวิต อันได้แก่ ปัญหาที่เรียกว่า อกุศลมูล เมื่อแก้ปัญหานี้สำเร็จแล้วก็จะได้ ประสบชีวิตอันสมบูรณ์สูงสุด หรือที่เรียกว่า นิพพาน

ข. แนวนโยบายหลักของการศึกษา ในระดับฆราวาสหรือผู้ที่ยังครองเรือนอยู่

โดยหลักพื้นฐานแล้ว แนวนโยบายหลักของการศึกษาในระดับฆราวาสหรือผู้ที่ยังมีบ้านช่อง ลูกเมียทรัพย์สินสมบัติ มีหน้าที่ราชการงานเมือง หรือมีธุรกิจอยู่นั้น ก็จะต้องพยายามประยุกต์ตามแนวทางที่ เรียกว่า “มรรคมืองค์แปด” หรือ “ศีล สมาธิ ปัญญา” นั้นเอง เท่าที่สามารถจะทำได้ตาม ประสาของผู้ครองเรือน หมายความว่า ต้องเป็นแนวทางที่จะต้องแก้ปัญหาเช่นกัน แม้จะไม่ใช่เป็นการแก้ปัญหาที่สูงสุดในชีวิต (คือแก้ปัญหาที่เรียกว่าอกุศลมูล) แต่ก็ยังเป็นปัญหาที่สับสน และยุ่งยากอยู่ เป็นอันมากแนวทางที่ว่าจะเรียกว่า แนวนโยบายทั้ง ๓ ของการศึกษา ประกอบด้วยหัวข้อใหญ่ ๆ ๓ ประการ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

สำหรับการกำหนดแนวนโยบายในระดับนี้ ก็ย่อมจะต้องพยายามกำหนดขึ้นตามลักษณะ ปัญหาชีวิตของผู้ครองเรือน ประกอบด้วยหลักวิชาความรู้ทางศาสนาและด้านอื่น ๆ และปัญหาของเราเท่าที่จะมีอยู่ ซึ่งปัญหาต่างๆ ของผู้ครองเรือนนั้น มีอยู่ ๒ ประการ ดังนี้

๑. ปัญหาที่หนักไปในด้านตัวเอง คือ ปัญหาที่เกี่ยวกับขั้น ๕ เช่น สุขภาพไม่ดีร่างกายอ่อนแอ หรือที่เกี่ยวกับจิตใจ เช่น ไม่ได้เรียนเรื่องวิธีการคิดเลขทำให้คิดไม่เป็น และไม่รู้จักแก้ปัญหา หรือว่า การที่มีความรู้สึก (หรือเวทนา) รุนแรง ก่อให้เกิดความ โลภ โกรธ หลง อย่างร้ายแรงมากการที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมในเรื่องคุณธรรมศีลธรรมและวินัย จึงไปก่อเรื่องร้ายอยู่เสมอ ๆ

๒. ปัญหาที่หนักไปในด้านสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ปัญหาในข้อนี้ ย่อมมีหลายด้าน เช่น

๒.๑ ด้านการปกครอง เช่นไม่รู้ระบบประชาธิปไตย และไม่มีความเข้าใจประชาธิปไตย

๒.๒ ด้านการป้องกันประเทศ เช่น ไม่ได้เรียนเรื่องสัมมาอาชีวะ เลยประกอบอาชีพไม่ได้ ก่อให้เกิดการขาดแคลนทั้งในเรื่องอาหาร ทรัพยากร เสื้อผ้า และที่อยู่อาศัย ทำให้อยู่ในสังคมได้ยาก เป็นต้น

๒.๓ ด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น ไม่ทราบเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม กฎหมาย หน้าที่พลเมืองดี ไม่ปฏิบัติตามแนวทางของคุณธรรมและศีลธรรม รู้จักแต่กฎหมายไม่รู้เรื่องกฎหมายทุจริตคดโกง และเบียดเบียนกันอย่างมากมายในสังคม

จากปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นตัวอย่างนี้ ก็จะช่วยให้กำหนดแนวทางหรือแนวนโยบายหลักของการศึกษาสำหรับฆราวาส อันอาจจะสนองความมุ่งหมายที่จะแก้ปัญหา เหล่านั้นได้บ้าง เมื่อแก้ปัญหานั้นเหล่านั้นได้สำเร็จแล้ว ก็จะได้ประสบชีวิตอันร่มเย็น ที่เรียกว่า บุรณการ

แนวนโยบายหลักของการศึกษาดังกล่าว อาจกำหนดได้ ๓ ประการ คือที่เรียกว่า แนวนโยบาย ทั้ง ๓ ของการศึกษา ดังต่อไปนี้

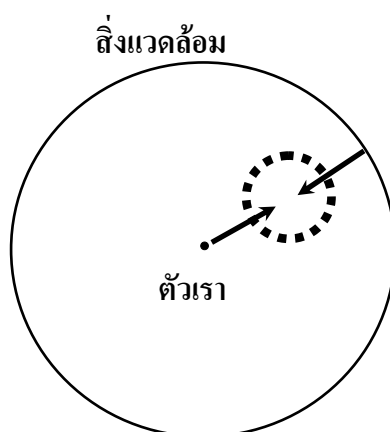
๑. ศึกษาให้รู้จักตนเอง อันประกอบด้วยสิ่งสำคัญ ๒ ข้อ ประกอบด้วย

ก. ศึกษาเรื่องขั้น ๕ ของตนเอง เพื่อให้รู้เกี่ยวกับร่างกายและจิตใจของตน ซึ่งย่อมจะรวมไปถึงเรื่อง การสังเกตตนเอง วิธีการคิด และวิธีการแก้ปัญหาด้วยอย่างแน่นอน เพราะสิ่งเหล่านั้นย่อมเป็นเรื่องของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นั้นเอง

ข. ศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ หลาย ๆ แขนงอย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ที่มั่นคงครบถ้วนประการหนึ่ง และเพื่อค้นพบว่าตนเองถนัดไปในทางใดบ้าง เมื่อทราบว่าตนเองถนัดไปในทางใดแล้ว ก็จะได้พัฒนาให้ลึกซึ้งลงไปในทางนั้นเพื่อเปิดเผยตัวเองออกมาให้ปรากฏและปรับปรุงให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

๒. ศึกษาให้รู้จักสังคมหรือสิ่งแวดล้อม เพื่อให้รู้จักว่า สังคมที่ตนอาศัยอยู่นั้น ประกอบด้วยโครงสร้างอะไรบ้าง และมีปัญหาสำคัญอย่างไรบ้าง เช่น เรื่องการปกครอง การป้องกันประเทศชาติ การเศรษฐกิจตลอดจนการฝึกหัดเล่าเรียนในเรื่องสัมมาอาชีวะวัฒนธรรมของชาติการปฏิบัติตนเพื่อเป็นพลเมืองดีมีวินัยเป็นต้นเมื่อรู้จักตนเองและรู้จักสังคมแล้ว ก็จะได้ปฏิบัติตนได้ถูกต้อง นอกจากศึกษาสังคมที่ใกล้ชิดกับตนเองแล้ว ก็จะต้องศึกษาให้รู้จักสังคมที่กว้างขวางออกไป เช่น ประเทศใกล้เคียงและประเทศอื่น ๆ ทั้งปวง

๓. ศึกษาเรื่องจริยธรรม ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติในเรื่องคุณธรรม ศีลธรรมอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งเพื่อจะได้ลดการเบียดเบียนกัน และทุจริตต่อกันลงไปเสีย รู้จักละอายต่อความชั่ว รู้จักประกอบความดีอันจะก่อให้เกิดสันติสุขและความร่มเย็นได้บ้างทั้งในตัวเอง และในสังคมตัวเราเอง สังคมหรือสิ่งแวดล้อมของเราย่อมจะต้องมีอันตรกิริยา (Interaction) กันอยู่โดยตลอดเวลา จริยธรรมที่ได้ศึกษาเล่าเรียนไว้นั้น จะได้เป็นเครื่องมือทำให้อันตรกิริยาเป็นไปในทางที่ร่มเย็น ไร้ความเบียดเบียน ไร้ความพยาบาท ฯลฯ ถ้าไม่มีจริยธรรมเสียแล้ว อันตรกิริยาระหว่างบุคคล กับ สังคมหรือสิ่งแวดล้อม ย่อมจะเป็นไปแต่ในทางที่ร้ายแรงและเป็นทุกข์

แผนภาพที่ ๒.๓ การศึกษาเรื่องจริยธรรม

จากแผนภาพที่ ๒.๓ ตำแหน่งที่ลูกศรทั้งสองปะทะกัน คือ อันตรกิริยาระหว่างตัวเรากับสิ่งแวดล้อม (จริยธรรม ย่อมช่วยส่งเสริมให้อันตรกิริยานี้เป็นไปในทางที่ดีและร่มเย็น)

แนวนโยบายทั้ง ๓ ของการศึกษาสำหรับฆราวาส ตามที่ได้นำเสนอไว้ อาจจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ในตัวเองและในสังคมได้ตามควรแก่กรณี ทำให้เกิดความมั่นคง มีขวัญดี ลดความโลภ โกรธ หลง ลงได้บ้าง และเกิดมีความสุขสงบในชีวิตพอสมควร ทั้งหมดนี้เมื่อรวมกันเข้าแล้วก็คือชีวิตที่ร่มเย็นหรือชีวิตที่สมดุล หรือที่เรียกว่าบูรณาการ

๓.๓ องค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษา

ผลการศึกษาองค์ประกอบของปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี แบ่งเป็น ๔ ด้าน ได้แก่ ความหมายของการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษา หลักสูตรและวิธีสอน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความหมายของการศึกษา

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี กล่าวถึงความหมายของการศึกษาไว้ว่า “การศึกษา คือ ความงอกงาม ดังนั้นในการที่จะจัดการศึกษานั้น ก็คือ จัดให้เด็กงอกงามขึ้น งอกงามในทางไหน ก็งอกงามในทางปัญญา ในทางสังคม ในทางร่างกาย หรือในทางอารมณ์”^{๒๐}

จากการกล่าวนี้แสดงให้เห็นความหมายของการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ที่เป็นทัศนะของปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม (Progressivism) ที่นำเสนอไว้ว่า การศึกษา คือ ชีวิตและความเจริญงอกงาม (Life an Growth) ปรัชญาการศึกษาแนวนี้จะไม่มุ่งพัฒนาทางกายเท่านั้น แต่จะคำนึงถึงจิตใจของผู้เรียนด้วย กิจกรรมทุกอย่างทางการศึกษาต้องเป็นกิจกรรมผสมที่มุ่งพัฒนาร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา พร้อมกันไป^{๒๑}

จุดมุ่งหมายของการศึกษา^{๒๒}

จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี คือ การมุ่งให้การศึกษิตตามความต้องการและความแตกต่างของแต่ละบุคคล รวมทั้งการเน้นถึงหลักประชาธิปไตย

^{๒๐} ธรรมรส โชติกุญชร และไพฑูรย์ สีนลารัตน์, “สัมภาษณ์ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี”, อ้างถึงใน เกรียงศักดิ์ รอดเย็น, ๒๕๓๔, หน้า ๘๒.

^{๒๑} เกรียงศักดิ์ รอดเย็น, “ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๔, หน้า ๘๒.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

ในการศึกษา เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนได้รู้จักการดำเนินชีวิตในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นหลักการจัดการศึกษาตามทัศนะของปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม (Progressivism)

หลักสูตร

ในการจัดทำหลักสูตรตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี นั้นมุ่งเน้นที่ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ และประสบการณ์นั้นควรเป็นประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับสังคมและเด็กมีส่วนโดยตรงในประสบการณ์นั้น ซึ่งเป็นแนวทางการจัดหลักสูตรที่สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม (Progressivism)

วิธีสอน

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้กล่าวถึงการสอนว่าในการสอนโดยเฉพาะวิธีสอนนั้น ย่อมมีหลายวิธีตามลักษณะของเนื้อหาและวิชาที่สอน แต่ในโอกาสที่ประเทศไทยจะปลูกฝังการเป็นประชาธิปไตยนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้ วิธีการแห่งปัญญา (The method of intelligence) เป็นวิธีสอน โดยเฉพาะในวิชาสังคมศึกษา วิธีนี้เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้นับถือผู้อื่น ได้ร่วมมือแบ่งปันกัน ย่อมมีส่วนร่วมในงานที่จะกระทำร่วมกัน และได้ยึดถือในปณิธานธรรมเป็นสำคัญ ซึ่งก็เป็นวิธีสอนในทัศนะของปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม (Progressivism) เช่นกัน^{๒๓}

จากการศึกษาองค์ประกอบของพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี นั้น มีความสอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาตามแนวคิดของปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม (Progressivism) ทั้งในด้านการกำหนดความหมายของการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษา หลักสูตร และวิธีสอน

๓.๔ การจัดการศึกษาตามแนวทางของพุทธปรัชญาการศึกษา^{๒๔}

การสอนและการอบรมนั้น ย่อมจะมีวิธีการหลายประการ และเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมาก มีทั้งวิธีการที่เป็นแม่บทใหญ่ และวิธีการย่อย ๆ ลงไปอีกมากมาย ตามปกติในวงของการศึกษา หรือวิชาศึกษาศาสตร์นั้น มีความเข้าใจกันมานานแล้วว่า ถ้าสังเกตเห็นว่ามนุษย์ใช้วิธีคิดอย่างไร ก็ให้นำเอาวิธีคิดของมนุษย์นี้ มาใช้เป็นวิธีสอนหรืออบรมตัวมนุษย์เอง การทำอย่างนี้ทำให้เกิดการเข้าใจหรือการเรียนรู้ได้อย่างสะดวก เท่าที่สังเกตเห็น วิธีการคิดของมนุษย์นั้นย่อมมีได้หลาย

^{๒๓} เกรียงศักดิ์ รอดเย็น, “ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๔, หน้า ๘๔ – ๘๕.

^{๒๔} มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี รำลึก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗), หน้า ๘๕.

วิธี และสลับซับซ้อนมาก แต่วิธีการคิดที่เด่นชัดนั้นได้แก่ วิธีการคิดแก้ปัญหา นั่นเอง ซึ่งอาจถือว่าเป็นวิธีการแม่บทของการคิด ก็ยังได้

เมื่อพระพุทธองค์ประสบกับปัญหาสำคัญในชีวิต และมีพระราชประสงค์ที่จะพ้นจากปัญหานั้นไปเสียหรือจะแก้ปัญหานั้นให้ตกไป พระพุทธองค์ได้ทรงคิดแก้ปัญหาอย่างไร วิธีแก้ปัญหาของพระพุทธองค์ในตอนนี้ก็น่าจะนำมาใช้เป็นวิธีการสอนแม่บท ได้เป็นอย่างดี ปรากฏว่า วิธีแก้ปัญหาของพระพุทธองค์นั้น เราอาจเห็นได้อย่างชัดเจนจากขั้นตอนทั้งสี่ขั้นของธรรมะที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ พระพุทธองค์ได้ทรงคิดและทรงปฏิบัติเป็น ๔ ขั้นตอนด้วยกันในการแก้ปัญหาของพระองค์ ซึ่งเรียกว่า เป็นขั้นที่ ๔ ของอริยสัจ คือ ขั้นทุกข์ ขั้นสมุทัย ขั้นนิโรธ และขั้นมรรค ในแต่ละขั้น ก็ได้ทรงกำหนด กิจที่จะต้องกระทำ (ที่เรียกว่า กิจในอริยสัจ) เอาไว้ด้วยอย่างแจ่มชัด

ในการนำเสนอเนื้อหา นี้ จะพิจารณา เรื่อง วิธีการ หรือเรื่องขั้นตอน ของอริยสัจเท่านั้น มิได้พูดเรื่องเนื้อหาหรือรายละเอียดของอริยสัจแต่ประการใด โดยขั้นหรือขั้นตอนทั้ง ๔ นี้ รวมทั้งกิจในอริยสัจด้วย อาจเอามาประยุกต์เป็น วิธีสอนแม่บทได้เป็นอย่างดียิ่งเมื่อประยุกต์ได้เรียบร้อยแล้ว ก็อาจจะให้ชื่อว่า “วิธีสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจ” ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิธีการสอนการอบรมที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง หรือเป็นแม่บทในการสอนทั่วไป ในทุกระดับของการศึกษา วิธีสอนดังกล่าวนี้ ย่อมจะเป็นเรื่องที่สำคัญของศึกษาศาสตร์ หรือของบุคคลที่อยู่ในฐานะครู ผู้ที่ใช้วิธีสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจย่อมกล่าวได้ว่าเจริญตามรอยพระบาทของพระพุทธองค์

๓.๕ การปฏิรูปการศึกษาตามแนวทางของพุทธปรัชญาการศึกษา

ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ได้นำเสนอแนวทางการปฏิรูปการศึกษาตามแนวทางของพุทธปรัชญาการศึกษา ซึ่งแนวทางการจัดการศึกษาของท่านที่นำเสนอ นั้นเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาแบบพิพัฒนาการนิยม (Progressivism) ดังปรากฏในคำกล่าวต่อไปนี้

ด้านหลักสูตรการจัดการเรียนรู้

“สิ่งที่เด็กได้ประสบนั้นย่อมเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ถ้าเด็กได้ประสบคำสั่งสอนที่ดี ได้ประสบตัวอย่างที่ดี ได้ประสบกับขนบธรรมเนียมและการงานที่ดีแล้ว เด็กก็องกาม หรือ เรียกว่า ได้รับการศึกษา สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เด็กได้ประสบ ก็อาจเรียกว่า ประสบการณ์”^{๒๕}

การจัดการศึกษาที่เกี่ยวกับประสบการณ์นั้น ทศนะของปรัชญา Progressivism กล่าวไว้ในหลักสูตรว่า “หลักสูตรในแนวปรัชญานี้ (Progressivism) จึงเน้นที่ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็น

^{๒๕} สาโรช บัวศรี. “ความหมายของคำว่า การศึกษา” ใน ศูนย์การศึกษา, (สิงหาคม ๒๕๐๕), หน้า ๘.

สำคัญ ประสบการณ์นั้นควรเป็นประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับสังคม และเด็กมีส่วนโดยตรงในประสบการณ์นั้น”^{๒๖}

ดังนั้น หลักสูตรการเรียนการสอนตามที่ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี เสนอนั้นเป็นแนวคิดของปรัชญาการศึกษาแบบพัฒนาการนิยม (Progressivism)

ด้านวิธีการสอน

ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ได้กล่าวถึงการสอนว่า

“เกี่ยวกับการสอนโดยเฉพาะวิธีการสอนนั้นย่อมมีหลายวิธีตามลักษณะของเนื้อหาและวิชาที่สอน แต่ในโอกาสที่ประเทศไทยจะปลูกฝังการเป็นประชาธิปไตยนั้น ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ วิธีการแห่งปัญญา (The method of intelligence) เป็นวิธีการสอน โดยเฉพาะในวิชาสังคมศึกษา เพราะวิธีนี้เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้نب่ถือผู้อื่น ได้ร่วมมือแบ่งปันกัน ย่อมมีส่วนร่วมในงานที่จะกระทำร่วมกัน และได้ยึดถือปัญหาธรรมเป็นสำคัญ”^{๒๗}

จากคำกล่าวของศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี แสดงให้เห็นว่า วิธีการสอนในทัศนะของปรัชญาการศึกษาแบบพัฒนาการนิยม

ตัวอย่างการสอนโดยใช้ “วิธีการสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจ”

การสอนเรื่อง ศิล ๕^{๒๘}

ขั้นที่ ๑ กำหนดปัญหา (หรือขั้นทุกข์)

ด้วยปรากฏว่าในห้องเรียนของเรามีปัญหามากมายนัก ทำให้ไม่อาจเล่าเรียนได้โดยปกติสุข และการเรียนไม่ได้ผล

ครูช่วยให้นักเรียนสำรวจดูปัญหาเหล่านั้น ว่ามีอะไรบ้าง แล้วช่วยกันกำหนดปัญหาเหล่านั้นลงไปให้ชัดเจน ซึ่งอาจจะได้ปัญหา ดังต่อไปนี้

- นักเรียนตัวโตข่มเหงนักเรียนตัวเล็กกว่า ขู่เข็ญ ชกต่อย ทำร้าย

^{๒๖} ไพฑูรย์ สินลารัตน์, **ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๘๓.

^{๒๗} เกรียงศักดิ์ รอดเย็น, “ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๔, หน้า ๘๕.

^{๒๘} มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, **ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี รำลึก**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗), หน้า ๙๑ – ๙๓.

- บางทีก็มีการโกหกหลอกลวงให้เข้าใจผิด เมื่อคนที่ถูกหลอกไปทำอะไรเข้าตามที่ถูกเขาหลอกนั้น ก็จะช่วยกันโหมโรงให้ได้ாய

- บางคนไปแอบสูบบุหรี่ ดื่มสุรา หรือไปทดลองเฮโรอีน ก็มี
- บางคนขโมยสมุด ดินสอ ของเพื่อน

ขั้นที่ ๒ ตั้งสมมติฐาน (หรือขั้นสมมุติ)

ก. ครูอธิบายและยกตัวอย่างทั่ว ๆ ไปให้เข้าใจว่า ในการแก้ปัญหาใด ๆ ให้ลุ่่วงไปได้นั้นจะต้องแก้ที่สาเหตุของปัญหานั้น ๆ

ข. ครูช่วยนักเรียนให้พยายามกำหนดสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วในขั้นที่ ๑ ซึ่งอาจจะกำหนดได้ดังต่อไปนี้

- เรายังไม่ได้ออกกฎหรือระเบียบของชั้นเรียนที่ระบุว่า สิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านั้น ไม่สมควรที่จะประพฤติ

- พวกเราบางคนขาดแคลน ไม่มีเงินซื้อสมุดดินสอ หรืออาหารกลางวัน

- บางคนไม่คิดถึงอกเขาอกเรา หลงผิด ระวังใจ ชอบหลอกลวง ข่มเหง ทำร้าย ผู้ที่มีกำลังน้อยกว่า

ค. ครูช่วยนักเรียนร่วมกันกำหนดสมมติฐานหรือแนวการปฏิบัติเพื่อระงับปัญหาตรงสาเหตุดังกล่าวแล้วนั้น เช่น

- จะต้องช่วยกันกำหนดเป็นระเบียบของชั้นเรียน ไม่ให้เอาสิ่งของของผู้อื่น ไม่ให้สูบบุหรี่หรือยาเสพติดทั้งปวง ไม่ให้ข่มเหงผู้อื่น

- เพื่อแสดงน้ำใจแห่งความสามัคคีในชั้นของเรา นักเรียนคนไหนมีสิ่งของมาก ก็ให้นำมาแจกจ่ายแก่เพื่อนร่วมชั้นด้วยใจเมตตา

- จากนั้น อาจแบ่งนักเรียนในชั้นออกเป็น ๔ - ๕ กลุ่ม เพื่อพิจารณาเฝ้าดูสมาชิกในกลุ่มและช่วยกันบังคับตนเองว่าจะไม่ข่มเหงผู้อื่น ไม่กล่าวเท็จ ไม่ขโมย

ขั้นที่ ๓ ทดลองและเก็บข้อมูล (หรือขั้นนิโรธ)

ก. ครูช่วยให้นักเรียนร่วมกันเขียนกฎเกณฑ์สำหรับชั้นขึ้นเพื่อทุกคนจะได้ปฏิบัติ เช่น ห้ามข่มเหง ห้ามขโมย แล้วก็เริ่มปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เหล่านั้น อย่างเคร่งครัด เป็นเวลา ๑ เดือน

ข. บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มของตนทุก ๆ วัน ตลอดระยะเวลาของการทดลองประพฤติตนตามกฎเกณฑ์เหล่านั้น เช่น บันทึกว่าใครมีใจกว้างขวางแบ่งปันสิ่งของให้เพื่อน ใครช่วยระงับการทะเลาะวิวาท หรือว่าทุกคนบังคับตัวเองได้ดีไม่วิวาทกันเลย และได้เกิดมีสันติสุขขึ้นเพียงใด

ขั้นที่ ๔ วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล (หรือขั้นมรรค)

ก. เอาเหตุการณ์ประจำวันที่บ้านทักไว้นั้น มาร่วมกันพิจารณาทั้งชั้น ให้ดูว่ามีการเบียดเบียนกันมากน้อยเพียงใด มีการขโมยหรือไม่ มีการบริจาคให้แก่กันเพียงใด สิ่งของไม่หายแล้วใช้ไหม รู้จักแบ่งปัน รู้จักเห็นใจเพื่อนแล้วใช้ไหม ห้องเรียนของเรากลายเป็นสังคมน้อย ๆ ที่ปลอดภัย น่าอยู่ สามัคคีกันแล้วใช้หรือไม่

ข. ทำการสรุปผลของการทดลองและการวิเคราะห์ผล เมื่อนักเรียนได้มองเห็นประโยชน์ของการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ด้วยตนเองแล้ว ครูก็ช่วยให้นักเรียนยึดถือในกฎเหล่านั้น และให้ปฏิบัติอยู่เป็นนิจ และส่งเสริมให้เพื่อนคนอื่น ๆ ได้ปฏิบัติด้วย ส่วนกฎเกณฑ์ที่กล่าวนั้น ให้จดไว้ในสมุดเป็นหลักฐาน ดังต่อไปนี้

- เว้นการข่มเหง ทำร้ายผู้อื่น
- เว้นการลักขโมย
- เว้นประพฤติผิดในกาม
- เว้นกล่าวเท็จ หลอกหลวงผู้อื่น
- เว้นดื่มของมึนเมาและเสพสิ่งที่เป็นของเสพติดทั้งปวง

ทั้ง ๕ ข้อนี้ เรียกว่า ศีล ๕ หรือเบญจศีล เป็นอันว่าจบตัวอย่างการสอนโดยใช้ “วิธีสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจ”

อนึ่ง ถ้าใช้วิธีการสอนแบบนี้บ่อย ๆ ก็จะทำให้นักเรียนคุ้นเคยกับการแก้ปัญหาหรือการคิดเป็นอย่างหนึ่ง จนเป็นนิสัย เมื่อเกิดปัญหาอะไรขึ้นในชีวิตของตน ก็จะไม่ตระหนกตกใจจนเกินไป และมีสติพอที่จะใช้วิธีการแก้ปัญหานี้เข้าช่วยแก้ปัญหาได้ทันที่ นับได้ว่าเป็นประโยชน์กับการดำเนินชีวิต

๓.๖ สรุป

การบูรณาการการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ที่ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ด้านหลักสูตร การจัดการเรียนรู้ และนโยบายการศึกษา ดังนี้

ด้านหลักสูตร จะมุ่งเน้นที่การพัฒนาขั้น ๕ ของผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ทุกด้าน คือ การเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมของตนเอง เป็นหลัก เพื่อให้เกิดประสบการณ์โดยตรง

ด้านการจัดการเรียนรู้ คือ เน้นหลักอริยสัจ หรือ ศีล ๕ และหลักมรรค ๘ ที่ผู้เรียนต้องยึดเป็นหลักปฏิบัติในการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการเพื่อให้ผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจและสังคม

ด้านนโยบายการศึกษา สรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ ศิล สมาธิ และปัญญา แปลว่า ผู้ที่ศึกษาในระดับนี้จะต้องเล่าเรียนและปฏิบัติตามแนวทางหรือนโยบายอันมีองค์ ๘ ประการดังกล่าวแล้วนั้นทุกประการอย่างเคร่งครัดเพราะหวังที่จะบรรลุพระนิพพาน เคร่งครัดกว่าระดับฆราวาส ซึ่งหวังเพียงความร่มเย็นพอสสมควรเท่านั้น

กล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ นโยบายหลักของการศึกษาในระดับนี้ได้แก่ มรรคมงคลแปดอันเป็นแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดขึ้นไว้ เพื่อสนองความมุ่งหมายในการดับหรือระงับหรือแก้ปัญหาอันสูงสุดของชีวิต อันได้แก่ ปัญหาที่เรียกว่า อกุศลมูล เมื่อแก้ปัญหานี้สำเร็จแล้วก็จะได้ประสบชีวิตอันสมบูรณ์สูงสุด หรือที่เรียกว่า นิพพาน

โดยสรุป การบูรณาการการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ที่ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรีได้สร้างขึ้นใหม่นี้ มีรายละเอียดเกี่ยวกับโครงสร้างของความคิด ดังตารางที่ ๓.๑

ตารางที่ ๓.๑ โครงสร้างความคิดของปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ของศาสตราจารย์ ดร.

สาโรช บัวศรี^{๒๙}

ข้อ	โครงสร้างอย่างหนึ่งของปรัชญาการศึกษา	หัวข้อธรรมะในพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง	ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์(สำหรับผู้ครองเรือน)
๑	ความหมายของการศึกษา	- ชั้นธ ๕ - อกุศลมูล - ชีวิตที่ดีสูงสุด หรือนิพพาน	การศึกษา คือ การพัฒนา ชั้นธ ๕ เพื่อว่าอกุศลมูลจะได้ลดน้อยถอยไป และได้บรรลุชีวิตที่ร่มเย็นตามควรแก่กรณี
๒	ความมุ่งหมายของการศึกษา	นิพพาน	บูรณาการ (หรือชีวิตที่ร่มเย็น)
๓	แนวนโยบายหลักของการ	มรรคมงคล ๘ หรือซึ่งย่อลงได้เป็น ๓ ข้อ คือ ศิล สมาธิ ปัญญา	แนวนโยบายทั้ง ๓ ประการของการศึกษา (ศึกษาตนเอง ศึกษาสิ่งแวดล้อมศึกษา และศึกษาจริยธรรม) จริยธรรมย่อมช่วยให้อันตรกิริยาระหว่างตัวเองกับสิ่งแวดล้อม เป็นไปในทางที่สงบและร่มเย็น กล่าวคือจริยธรรมช่วยทำให้อกุศลมูลลดน้อยถอยไป

^{๒๙} มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี รำลึก, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗), หน้า ๘๖.

ข้อ	โครงสร้างอย่างหนึ่งของ ปรัชญาการศึกษา	หัวข้อธรรมะในพุทธ ศาสนาที่เกี่ยวข้อง	ปรัชญาการศึกษาตามแนว พุทธศาสตร์(สำหรับผู้ครองเรือน)
๔	วิธีการของการศึกษา	- อริยสัจ - กิจในอริยสัจ ๔	เอาขั้นตอนทั้ง ๔ ของอริยสัจ และ กิจในอริยสัจมาประยุกต์ใช้เป็นวิธี สอนเรียกชื่อว่า “วิธีสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจ”